

כתב עת אלקטרוני
בהוצאת המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין, ירושלים

גליון מס' 11, תשפ"ב-תשפ"ג, 2022

ניתן לקריאה באתר כתב העת
https://www.dyellin.ac.il/publications/journal_education

**תוכניות לקידום מפגש בין-דורי ככלי חינוכי לפיתוח
מיומנויות חברתיות-רגשיות בקרב ילדים ונוער**

דורית אלט, אביטל אהרון יצחקי

מפגש בין-דורי קבלת שינויים

תקציר

המאמר הנוכחי עוסק בשאלה כיצד ניתן לפתח כשרים רגשיים-חברתיים בקרב ילדים ונוער באמצעות יישום תוכניות בין-דוריות שמטרתן לזמן אנשים מדורות שונים לפעילויות בעלות תועלות הדדיות, המקדמות יתר הבנה וכבוד הדדי בין הדורות. פעילויות אלה כוללת יחסי גומלין עם הקשיש, שהדור הצעיר ממעט לפגוש בחיי היום-יום בעשור האחרון, ומזמנות אפשרויות לפיתוח מיומנויות רגשיות-חברתיות. במאמר יתוארו מחקרים ערכניים העוסקים ביישום תוכניות בין-דוריות ובתרומתן לבניית מערכות יחסים בין צעירים לקשישים. מחקרים אלה מדגימים את יכולתן של תוכניות לשילוב בין-דורי להביא לשינוי חיובי בעמדות ילדים ומתבגרים כלפי בני הגיל השלישי, לקדם התנהגויות אכפתיות, למגר גילנות, ולבסס קשר איכותי בין קבוצות הגיל. על רקע מיעוט תוכניות ומחקרים בנושא זה בישראל, מטרה אחרת של המאמר היא לתאר יוזמות מקומיות של מפגשים בין-דוריים, ולהציע כיווני מחקר ויישומים אפשריים שמטרתם לברר את תרומתן של תוכניות לשילוב בין-דורי לפיתוח כשרים רגשיים-חברתיים בקרב הדור הצעיר כחלק מפיתוח של מיומנויות לאורך החיים. מחקר זה עשוי להוביל ליוזמות מחקריות שבמרכזן תוכניות המבקשות לפתח מודעות ואמפתיה כלפי אוכלוסיית הקשישים הנמצאת בגידול מתמיד ואינה משולבת דייה בחיי החברה.

מבוא

פיתוח מיומנויות רגשיות-חברתיות מזוהה עם היכולת לנהל רגשות, לפתח דאגה ואכפתיות לאחר, לייסד מערכות יחסים חיוביות ולהתמודד באופן יעיל עם מצבים מאתגרים. טיפוח של מיומנויות אלה נחשב כיום נדבך חשוב ובלתי נפרד ממטרות הלמידה לאורך החיים שהגדרתה: "כל פעילות למידה המתרחשת לאורך החיים כדי להביא לשיפור הידע, הכישורים והיכולת בהקשר אישי, אזרחי, חברתי או תעסוקתי" (Commission of the European Communities, 2001, p. 9). הגדרה זו מתייחסת לידיע, ליכולות, למיומנויות ולערכים בכל תחומי החיים שעשויים להיות רלוונטיים להתמודדות הפרט והחברה עם אתגרי המאה הנוכחית. הדרך להשגת תוצאות למידה אלה כרוך באימוץ שיטות הוראה קונסטרוקטיביסטיות-חברתיות הרואות בלמידה פעילות חברתית המושפעת הן ממאפיינים אישיים הן מגורמים חברתיים חיצוניים. לפי גישה זו הידע נבנה מאינטראקציה בין ידע קיים למצבים חברתיים (מחבר, 2018).

המחקר הנוכחי עוסק בשאלה כיצד ניתן לפתח כשרים רגשיים-חברתיים באמצעות יישום תוכנית בין-דורית, שמטרתה "להביא יחד אנשים מדורות שונים לפעילויות בעלות מטרה ותועלות הדדיות, אשר יקדמו הבנה רחבה יותר וכבוד הדדי בין הדורות ויתרמו לבניית קהילה מלוכדת וחזקה" (רוזה, בר, ארנון, וגוטפריד, 2016, עמ' 8). פעילות זו הכוללת גם יחסי גומלין עם הקשיש, שהדור הצעיר ממעט לפגוש בחיי היום-יום בעשור האחרון, מזמנת אפשרות לפיתוח מיומנויות רגשיות חברתיות (Berg-Weger & Morley, 2020; Rico-Urbe et al., 2018). המאמר יסקור מחקרים ערכניים המתארים תוכניות בין-דוריות התורמות לבניית מערכות יחסים בין צעירים לקשישים, ומדגימים את יכולתן של תוכניות אלה להביא לשינוי חיובי בעמדות ילדים ומתבגרים כלפי בני הגיל השלישי ולקדם התנהגויות אכפתיות (Fair & Delaplane, 2015; Madrigal et al., 2020; Pieris, 2020).

על רקע מיעוט יוזמות ומחקר בנושא זה בישראל, מטרה אחרת של מאמר זה היא לתאר יוזמות מקומיות קיימות של מפגשים בין-דוריים, ולהציע כיווני מחקר אפשריים שמטרתם לברר את תרומתן של תוכניות בין-דוריות לפיתוח כשרים רגשיים-חברתיים בקרב הדור הצעיר כחלק מפיתוח של מיומנויות לאורך החיים. מחקר זה עשוי להוביל ליוזמות מחקריות שבמרכזן תוכניות המבקשות לפתח מודעות ואמפתיה כלפי אוכלוסיית בני הגיל השלישי הנמצאת בגידול מתמיד ואינה משולבת דייה בחיי החברה.

נפתח תחילה בהגדרת המושג בין-דוריות ותיאור ההשלכות של התרופפות המארג הבין-דורי. נסביר תחילה את הרציונל לפיתוחן של תוכניות בין-דוריות באמצעות דיון בתופעת היחלשות הקשרים הבין-דוריים והשלכותיה על תחושות שליליות ועל סטראוטיפים בנוגע לזיקנה בקרב צעירים, בין היתר בסיוע תאוריות מתחום הפסיכולוגיה החברתית. נייער

בתאוריות מתחום הפסיכולוגיה ההתפתחותית כדי להבין כיצד ניתן לטפח מיומנויות רגשיות-חברתיות בקרב צעירים באמצעות קידום אינטראקציות איכותיות בינם לבין בני הגיל השלישי. נמשיך בהצגת הפוטנציאל הטמון במפגש הבין-דורי לקידום מיומנויות אלה, כפי שעולה ממחקרים שונים בארץ ובעולם. לאחר מכן נציג יוזמות מקומיות לקידום מפגש בין-דורי. לבסוף, נדון בכיווני מחקר עתידיים העשויים לשפוך אור על יעילותן של תוכניות אלה, בעיקר בזיקה לפיתוח הבנה חברתית-רגשית בקרב צעירים. הדיון יעסוק בסוגיות שלא טופלו בצורה שיטתית במאמר הנוכחי ומוצעות ככיווני חקירה עתידיים, ביניהן, בחינת ההקשר התרבותי-חברתי של מפגשים בין-דוריים, בחינת כמות אפשריות נוספות להעלאת המודעות לנושא על רקע העלייה המתמדת בתוחלת החיים, בחינת השלכותיהן של תוכניות לשילוב בין-דורי לרווחת הקשיש בישראל, ובחינת הרחבת השימוש בטכנולוגיות לטיפול בבדידות קשישים לצורך המשכת פעילויות לשילוב בין-דורי גם בעיתות משבר המחייבות ריחוק חברתי.

סקירת ספרות

סיבות להיחלשות הקשרים הבין-דוריים והשלכותיה

המושג בין-דוריות (intergenerational) מוגדר כלמידה ארוכת טווח וכאמצעי להחלפת ידע ומשאבי כוח בין הדורות (Boström et al., 2000). הפעילות הבין-דורית היא משלבת, ונבנית על בסיס המשאבים והכוחות החיוביים שיש לצעירים ולקשישים להציע זה לזה ולא להימנע. ההנחה העומדת בבסיס תוכניות בין-דוריות היא שפעילות משותפת לקשישים ולצעירים יכולה לתרום לכל אחד מן הצדדים, והיא אף מעצימה ומגדילה את התרומה של שני הצדדים גם יחד (למען הקהילה) (רוזה, 2009).

בשנים האחרונות אנו עדים להתרחבות יוזמות אלה על רקע העלייה בתוחלת החיים, שינוי במבנה המסורתי של המשפחה והתפתחות המהירה של הטכנולוגיה, המחברת בעיקר פרטים בקבוצת שייכות מוגדרת, אשר הביאו להיחלשות הקשר הבין-דורי במשפחה, בקהילה ובחברה (בריק ולבנשטיין, 2010). חוקרים שונים (חלאילה, 2008; כץ, לבנשטיין, ובריק, 2010) מסבירים את היחלשות הקשרים הבין-דוריים דרך התייחסות לכמה תאוריות ותהליכים חברתיים. ראשית, תהליך המודרניזציה אשר התרחשותו הובילה לעלייה בתוחלת החיים. הזדקנות האוכלוסייה היא כיום תופעה גלובלית המשפיעה על כל החברות בעולם, תופעה זו מתאפיינת בירידה בשיעור הצעירים ועלייה בשיעור הקשישים ובשיעור הקשישים המוגבלים בחברה, ולירידה במעמדו של הקשיש. שנית, תאוריית החליפין, לפיה אנשים רציונליים בוחרים כיווני פעולה שמהם יפיקו רווח כלכלי, רגשי או קוגניטיבי. חוסר איזון ואי-שוויוניות ביחסי החליפין בין הורה לילד הביאו לירידה בהיקף העזרה שהילדים מושיטים להוריהם. שלישית, הסולידריות הבין-דורית, המתייחסת למחויבות פיליאלית, לערכים ולנורמות המשפחתיות וליחסים בתוך המשפחה, נתפסת כרכיב חשוב בקשרים משפחתיים, בעיקר בהתמודדות מוצלחת עם הזיקנה, והיא עשויה להיחלש בעידן הנוכחי.

עקב השינויים שנדונו לעיל, עולות חששות בדבר התרופפות הקשרים הבין-דוריים. היחלשות הקשרים הבין-דוריים מייצרת מחד גיסא בדידות בקרב אוכלוסיית הקשישים, אשר מוגדרת כ"מגפה" עולמית מורכבת ורכת ממדים (Berg- Weger & Morley, 2020; Rico-Urbe et al., 2018), ומאידך גיסא, מגבירה תחושות שליליות וסטראוטיפים בנוגע לזיקנה העלולים להתעורר כבר בילדות המוקדמת (Mendonça et al., 2018) ולהיות מופנמים עם הזמן (Levy, 2009). תפיסות אלה עשויות לנבוע מאיכות אינטראקציות קודמות, שעל פיהן ילדים עשויים לפתח עמדות שליליות או חיוביות כלפי אנשים מבוגרים, או אמונות שונות בנוגע לזיקנה (Gilbert & Ricketts, 2008). גילנות (ageism) עשויה להתפתח אצל ילדים בהשראת דוגמאות שנצפו במשפחותיהם, בהשפעת סטראוטיפים חברתיים על זיקנה וקשישים ותהליך הסוציאליזציה שעוברים הילדים עם השנים, ובמהלכו הם מפנמים את הדימוי השלילי או החיובי שיש לזקנים בחברה (כרמל וכהן, 2001), כן עשויה גילנות להתפתח דרך חוויות אישיות של הילדים עם אנשים מבוגרים (Crăciun & Făgărășan, 2020). בודנר (2011) הסביר את מקורות הגילנות בקרב צעירים באמצעות תאוריית "ניהול האימה" (Terror Management Theory) לפיה, אנשים יוצרים מנגנונים פסיכולוגיים כדי לחסום את חרדת המוות. לפי תאוריה זו, גילנות אצל אנשים צעירים מוסברת כהגנה לא מודעת מפני חרדת המוות, ובהיבט של יחסים בין קבוצות, היות וקיימת נטייה לקשר בין זיקנה למוות, אנשים צעירים יאמצו התנהגויות גילניות וירחיקו את עצמם מאנשים זקנים. על כן, מוצע לפעול להחלשת הקשר האסוציאטיבי בין זיקנה למוות באמצעות חינוך שיקנה לצעירים פרספקטיבה שונה

על מושגי המוות והזיקנה. המחבר מציע ליישם תוכניות בין-דוריות המחברות בין צעירים לזקנים כדי לעודד עמדות חיוביות כלפי זיקנה. התנסויות חיוביות במהלך תקופת הילדות וההתבגרות יכולות להחליש את הקישורים המאיימים בין זיקנה למוות ולהפחית גילנות.

כרמל וכהן (2001) קושרות בין דעות קדומות כלפי הזקן ובין גיל הילד והזרם החינוכי שאליו הוא משתייך. החוקרות בחנו את הקשרים שבין גיל וסוג החינוך ובין דימוי הזקן אצל תלמידים בארץ. קבוצת המחקר כללה 206 ילדים מכיתות ו ובני נוער מכיתות יא מבתי-ספר חילוניים ודתיים. המשתתפים ציינו תכונות חיוביות ושלישיות אצל אנשים צעירים וזקנים. הממצאים העלו כי דימוי הזקן בעיני קבוצת בני הנוער שלילי יותר מדימוי זה בקרב קבוצת הילדים, וכי לתלמידים מבתי-ספר דתיים דימוי חיובי יותר לעומת תלמידים ממסגרות חילוניות. הקשר בין דימוי הזקן לגיל, מוסבר באמצעות תהליך הסוציאליזציה שעובר הילד עם השנים ובו הוא מפנים את הדימוי השלילי שיש לזקנים בחברה. הקשר החיובי בין דימוי הזקן לסוג המוסד החינוכי, עשוי להצביע על כך שלערכים הנלמדים בחינוך הדתי השפעה ממתנת על תהליך חברתי זה.

מודלים התפתחותיים כבסיס להבנה רגשית חברתית

שלבי התפתחותו הקוגניטיבית של הילד והמתבגר עשויים אף הם להסביר את היחס לזקן. היכולת לזהות ולהבין את הרגש של האחר קשורה לשלבי ההתפתחות המוסרית העשויים להתפתח בזיקה לאיכות האינטראקציות הבין אישיות בין הצעירים לבין הזולת. למרבית התאוריות שעוסקות בהתפתחות המוסרית יש בסיס משותף. הן תופסות את האדם כמי שמבנה משמעות באופן אקטיבי אגב התנסות באינטראקציות עם הסביבה החברתית והפיזית המלווה את התפתחותו (Schrader, 2015). לפי פיאז'ה (Piaget, 1932), היכולת לטעון טיעון מוסרי מתפתחת עם הגיל, והיא פרי בשלותם של שיפוט מוסרי ופעילות גומלין עם הסביבה. בעקבות ניתוח תשובות של ילדים לדילמות מוסריות וצפייה במשחקיהם קבע פיאז'ה שישנם שני שלבים בהתפתחות השיפוט המוסרי: שלב הריאליזם המוסרי ושלב הרלטיביזם המוסרי. ככל שהילד משתחרר מהחשיבה האגוצנטרית והריכוזית, הוא עובר משיפוט ריאליסטי לשיפוט יחסי. אינטראקציות חברתיות עשויות לתמוך במעבר זה, שכן באמצעותן הילד לומד להתחשב בצרכיו של האחר ולהבין את נקודת מבטו. כך נתיב ההתפתחות בכיוון שיפוט מוסרי בשל עובר דרך השתתפות ביקורתית בסיטואציות חברתיות המעוררות דילמות מוסריות. לורנס קולברג נחשב לממשיכו של פיאז'ה. הוא הציג לנבדקיו דילמות מוסריות שכוללות ערכים מנוגדים המחייבים הכרעה מוסרית, ועיקר עניינו היה בנימוק להכרעה. על סמך ניתוח התשובות בנה קולברג (Kohlberg, 1976) תאוריה ובה שלוש רמות המצויות על הציר הנע בין מוסר של ציות שיש בו היענות עיוורת לכללים בהתאם לצרכים האישיים, דרך היענות לכללי המוסר מתוך הבנת חשיבותם לסדר החברתי, וכלה בשלב שבו המצפון גובר על המחויבות לחוק וסדר ומותאם לעקרונות אוניברסליים של צדק.

עבודתו של קולברג הייתה בין-תחומית במכוון והתבססה על הפילוסופיה של קאנט ושל גיימס באלדווין (Baldwin), על התאוריה הפרגמטית של דיואי, על הסוציולוגיה של דורקהיים, על הפסיכולוגיה של ויליאם גיימס (James), על התאוריה הפוליטית של ג'ון רולס (Rawls) ועל התאוריה התקשורתית של הברנס. קולברג האמין כי בני אדם מונעים מעצם טבעם לחוש את העולם שבו הם חיים ולתת לו משמעות. המשמעות אינה קיימת מחוץ לפרשנות שהפרט נותן לה. הוא אימץ את הנחות הבסיס האפיסטמולוגיות של פיאז'ה, ועימן את הנחות על מוסר וקוגניציה. בסיס זה שימש אותו לפיתוח התאוריה הפסיכולוגית של ההתפתחות המוסרית (Schrader, 2015).

קולברג ביסס שתי הנחות מהפכניות: האחת, ההתפתחות חייבת להיות מטרת החינוך; והאחרת, החינוך חייב לשים במוצהר דגש על מוסר. החינוך יהיה חף מאינדוקטרינציה אם הוא טבוע במבנה של מוסר מחנך הוגן ופתוח. מכאן נגזרות שתי מטרות של החינוך למוסר: להפוך את מוסדות הלימוד לקהילות הוגנות (just communities) ולהשתמש במוסד המחנך ככוח מניע ליצירת חברה הוגנת ומלאת חמלה (Kohlberg & Mayer, 1972). השקפת עולמו של קולברג על החינוך עדיין נחשבת למהפכנית משום שהיא מגדירה כל תהליך חינוכי כחינוך למוסר. הוא דגל בכך משום שלטענתו מוסדות החינוך צריכים ללמד את הטוב (the good). טיעון זה נשען על הבנת החינוך כיוזמה מוסרית, ערכית, הקשורה לחברה (Higgins-D'Alessandro, 2015). בדומה, רוברט סלמן (Selman, 2003) הדגיש כי על המחנך לטפח בילדים ערכים ומידות מוסריות באמצעות חשיפת הקשר שבין המחשבה ובין השפה וביטוייה, בדגש על פרקטיקות של דיון ורפלקציה. לפי גישה זו, בני האדם שונים אלה מאלה בהבנה של סיטואציות חברתיות וכמידת המודעות להן, ולכן יש ללמד את האדם לבטא רעיונות בבהירות.

היכולת של הילד להבין נורמות חברתיות של אחרים היא תהליך הדרגתי. ההתפתחות של ההבנה המוסרית על פי קולברג וסלמן (Kohlberg & Mayer, 1972; Selman, 2003) תלויה במידה רבה ביכולתו של הפרט להבין את נקודת מבטו של האחר. בגיל הרך, השיפוט המוסרי אינו מתייחס עדיין למוסר החברתי, והוא נקבע לפי תוצאותיו של המעשה, כלומר לפי השכר או העונש שבאים בעקבותיו. כתוצאה מכך, הילד עושה מעשים שיתגמלו אותו, ונמנע ממעשים שיגרמו לענישתו. המניע לציות לכללי המוסר הוא אישי (אגוצנטרי) ונובע מתוך הצורך להימנע מקבלת עונש, בשלב זה קיימים ניצני התחשבות ברווחתו של האחר וגילויים ראשוניים של סימני הגינות הנובעים מתוך יחסים הדדיים, אף כי הם עשויים לנבוע ממניע תועלתני ולא מתוך מניע מוסרי פנימי. כלומר, ניצני ההגינות מתגלים כאשר המעשה משתלם, והדדיות נתפסת כמעשה חליפין - הבנה שניתן לבצע עסקה של "אני לא פוגע בך", לצורך קבלת טובת הנאה אישית, אך לא מתוך מניע מוסרי פנימי.

התפתחותם הרגשית-חברתית של ילדים תלויה במידה רבה ביכולת שלהם להיכנס ל"נעלי של האחר" (Theory of mind). בתוך כך מודגשים שני היבטים מרכזיים: ההבנה שמניעים פסיכולוגיים עומדים בבסיס התנהגותם של בני אדם ובחסי הגומלין ביניהם, וכן ההבנה כי לכל אדם נקודת ראות ייחודית (פיין ואחרים, 2014; LaFreniere, 2000) כישורים חברתיים ורגשיים אלה מהווים היבט מרכזי בתהליך ההתפתחות של ילדים, וקשורים לאיכות החוויות והאינטראקציות הבין-אישיות של הילדים עם הזולת (שפירא וארם, 2016). פיתוח מיומנויות אלה תלוי בהבעת רגשות, ביכולת לזהות, לפרש ולווסת אותן. היכולת לזהות רגשות מהווה מיומנות רגשית בסיסית. הילד לומד בהדרגה לזהות ולהבין את הרגש של האחר ושל עצמו באמצעות רמזים מילוליים ולא מילוליים. מיומנות מורכבת יותר מזיהוי רגשות, היא זו הכוללת הבנה של המשוב הרגשי מהסביבה. הבנה זו מסייעת לילד לפענח את העולם החברתי שלו, את מערכות היחסים בה, את החוקים והכללים וההתרחשויות החברתיות, ומהווה בסיס ליצירת קשרים חברתיים. גילויי אמפתיה הם תוצאה של הקשר בין היכולת לזהות רגשות ולהביעם לבין היכולת להבין את רגשות האחר (שפירא וארם, 2016). אמפתיה היא "תהליך של הזדהות והבנה של מצב אחר של אדם, של הרגשות המניעים אותו למעשיו וגם הכוח הקיים להבין ולהיכנס לתוך רגשות האחר באופן יצירתי" (קניאל, 2013, עמ' 15). תהליך זה של "נטילת תפקיד" (Selman, 2003), מחייב שילדים יבינו כי השקפותיהם של האחרים עשויות להיות שונות משלהם. יכולת נטילת תפקיד כרוכה בהבנת ההיבטים הקוגניטיביים והרגשיים (הקשורים למצבי רוח, רגשות ועמדות) של נקודת מבטו של אדם אחר (Shaffer, 2008). אך מלבד ההיבט הקוגניטיבי, יכולת זו מושגת באמצעות אינטראקציות חברתיות המקנות לילד יכולת לפרש את חוויותיו ולתת להן משמעות בזיקה לצורכי החברה. מתן משמעות הוא אם כן תהליך הבניית-חברתי (Bruner & Haste, 2010). כאשר אדם מרגיש וחווה את מה שחווה ומרגיש האחר, הוא יוכל להתייחס ולהתמסר אליו, להיות יחד עימו בחוויה ולהכילו (טימור, 2016). יכולת הוויסות הרגשית מתייחסת לפעולות השונות, המודעות והלא מודעות, של האינדיבידואל שמטרתן למתן או להרגיע את עוצמת החוויה הרגשית. היא כרוכה בהבנה חברתית ורגשית המכוונת את האדם לשלוט על עוררותו הרגשית ולמתן אותה כדי לתפקד באופן הטוב ביותר בהקשר חברתי או רגשי שהוא נמצא בו (Berger, 2011).

פיתוח כישורים רגשיים-חברתיים בקרב צעירים באמצעות מפגש בין-דורי

המפגש הבין-דורי מבקש לפתח הבנה חברתית ויכולת של הילד לראות את נקודת מבטו של האחר, במקרה זה הזקן (Kohlberg & Mayer, 1972; Selman, 2003). הבנה זו אפשר לפתח באמצעות פעילות משותפת שיש בה כדי לתרום לחיזוק הקשר הבין-דורי, באמצעות ביקורים ירידותיים תכופים של מתנדבים וארגונים בקהילה, כדוגמת תלמידי גנים ובתי ספר במסגרת מחויבות אישית או יוזמות קהילתיות חינוכיות. אלה מיועדים להפיג ולו במעט את תחושת הברידות של הזקן ולהוות את הקשר בינו לבין סביבתו באמצעות שיחות, מפגשים, פעילויות. מעבר לתרומה לרווחת הזקן, המפגש הבין-דורי הוא בעל חשיבות רבה לילדים ולמתבגרים משום שהוא כולל אינטראקציה עם ה"אחר", שאותו הם ממעטים לפגוש בחיי היום-יום שלהם, המזמנת אפשרות לפיתוח מיומנויות רגשיות חברתיות ולהעלאת המודעות וההזדהות עם מצב הקשישים. מסיבה זו, זוכה המפגש הבין-דורי לסיקור רב יותר בעשור האחרון. מחקרים רבים תיעדו את היתרונות שיש למפגשים מסוג זה עבור המשתתפים הצעירים (Fair & Delaplaine, 2015; Hwang et al., 2013) ומיעוטם עסק בהשלכותיהם על מבוגרים שהשתתפו בתוכניות (Lee et al., 2020). המחקרים שתועדו בספרות מדגימים כיצד ילדים וצעירים יכולים לבנות מערכות יחסים עם מבוגרים, וכיצד תוכניות המקדמות מפגש בין-דורי עשויות להביא לשינויים חיוביים בעמדות ילדים וצעירים כלפי מבוגרים ולקדם התנהגויות אכפתיות.

כך לדוגמה, מדריגל ועמיתיה (Madrigal et al., 2020) בחנו את השפעתה של תוכנית התערבות קצרה על תפיסה סטראוטיפית של סטודנטים באוניברסיטת פנסילבניה ביחס לאוכלוסייה המבוגרת. כפי שצוין בסקירת הספרות לעיל, סטראוטיפים עשויים לעצב את עמדות הצעיר בנוגע לזיקנה (Lichtenstein et al., 2005). במחקר הנוכחי החוקרים טוענים כי בחינת עמדות כלפי הזדקנות תורמת להבנה של סטראוטיפים אלה. כך לדוגמה, הבנת עמדות של אנשים בנוגע להזדקנות שלהם עצמם בהסתמך על חוויותיהם האישיות עשויה לחשוף את יחסם כלפי הזדקנותם של אחרים (Gilbert & Ricketts, 2008). אך לכך מעמדות כלפי הזדקנות מוצע לבחון עמדות כלפי זקנים באופן ישיר לצורך הערכת סטראוטיפים אלה. כדי להוביל לשינוי בהתנהגות, על הפרט להכיר ולהבין תחילה את עמדותיו. לצורך כך תוכנן מחקר שבו המשתתפים נחשפו למיצג המכונה Face Age המתאר מפגשים מודרכים בין-דוריים המתועדים באמצעות הקלטות דיגיטליות. המיצג הציב את הקהל בתוך סביבה הכוללת שלושה מסכים, שבה היה ניתן לצפות במשתתפים צעירים (18-22) ומבוגרים (70+) נוגעים זה בפניו של זה. החשיפה נמשכה 45 דקות ואפשרה לחקור מקרוב הבעות פנים. תוצאות המחקר הצביעו על יעילותה של תוכנית ההתערבות אשר שיפרה עמדות של צעירים כלפי בני הדור השלישי וכלפי הזדקנות. החוקרים טוענים כי לעיתים קרובות, צעירים עשויים לדבוק בסטראוטיפים שליליים ביחס לאוכלוסייה הוותיקה בגלל חוויותיהם בעבר עם מבוגרים (למשל, סבים וסבתות). דעות קדומות עשויות להיות קשורות למראה פיזי ולהתנהגות, ועשויות לנבוע גם מהיעדר אינטראקציה עם קבוצות חברתיות מבוגרות. חיזוק הקשר האיכותי בין קבוצות הגיל, עשוי להפחית סטראוטיפים שליליים. הבעיה טמונה בעובדה שמגע בין קבוצות - במקרה זה קשר בין-דורי - אינו מתרחש לעיתים קרובות בחברה. חוסר במגע בין-דורי נובע ככל הנראה ממעורבות ברשתות חברתיות מבוססות טכנולוגיה המעודדות אינטראקציה בין בני גיל זהה, ומגבלות אחרות, כגון מבנה משפחתי וניידות (Sakti, 2020).

במחקר עדכני נוסף (Pieris, 2020) נבחנה יעילותה של תוכנית למפגש בין-דורי שנמשכה כארבעה שבועות ומטרתה הייתה לטפח מערכות יחסים משמעותיות בין ילדים קנדיים בני שלוש עד שש לבין מבוגרים (בני 65 ומעלה) באמצעות השתתפות בפעילויות מוזיקליות וחברתיות שונות. הרציונל למחקר הסתמך על תאוריות של הבנה חברתית ורגשית בגיל הרוך המתייחסות לתהליך תפיסת הילד את עולמו החברתי וליכולתו להבין רגשות (Bauminger et al., 2005). הפעילות התקיימה ביוזמת סטודנטים. דוגמה לפעילות משותפת היא "בינגו אישי", פעילות היכרות מקדימה ליישום ההיבטים המוזיקליים של התוכנית, שבמהלכה הילדים שואלים את המבוגרים שאלות המעודדות שיח פתוח לצורך היכרות ראשונית. במהלך תוכנית זו דווח כי הילדים יצרו קשרים אמפתיים ושיתופיים עם מבוגרים במהלך ביקוריהם בבתי אבות. המפגש הבין-דורי נתפס ככזה המספק הזדמנויות לילדים להשתתף באינטראקציות המקדמות תועלת הרדית. החוקר טוען כי מפגשים מסוג זה עשויים לחזק עמדות חיוביות של ילדים כלפי מבוגרים וכלפי תהליך ההזדקנות, ככל הנראה בשל העמקת ההיכרות והבנת עולמם של המבוגרים.

במחקרים אחרים, תוכניות המקדמות מפגש בין-דורי מתוארות כחלק ממערך רחב יותר של למידה אגב שירות בקהילה (Service Learning (SL)), המוגדר כמודל המשלב למידה עיונית בכיתה עם התנסות בעבודה בקהילה (דביר, 2007). שיטת הוראה ולמידה זו מקשרת בין חוויות משמעותיות מהשירות לקהילה לבין לימוד אקדמי, צמיחה אישית ואחריות אזרחית (Franco, 2000). בתהליך זה מודגשות ההתנסות והחשיבה הרפלקטיבית המהוות היבט חשוב בשיטת הוראה-למידה זו. לדוגמה, פייר ודלפליין (Fair & Delaplane, 2015) ביססו את מחקרם על מחקרים קודמים שבחנו סטראוטיפים המעצבים עמדות כלפי זיקנה והשתתפות בתוכניות בין-דוריות ככלי לשינוי עמדות ותפיסות של תלמידים בנוגע לזקנים (Dunham & Casadonte 2009). במחקרם, הם עקבו במחקר אורך אחר 31 ילדים בכיתה ב (גיל ממוצע 7.6 שנים) שהשתתפו בפרויקט למידה במהלך שירות בקהילה המקדם מפגש בין-דורי שנמשך שנה. הילדים ערכו ביקורים חודשיים אצל מבוגרים, שכוננו 'סבים' ו'סבתות', בקהילות מקומיות בדרום מזרח ארצות-הברית. יעדי המחקר העיקריים היו לבחון כיצד ילדים מסתייעים בכתיבה כדי לשקף ולנתח את השינויים המאפיינים את יחסיהם עם המבוגרים במהלך המפגשים. הילדים אף התראיינו בתחילת התוכנית ובסיומה. ניתוח איכותני של החומרים שנאספו העלה כי הבנתם של ילדים באשר למה אנשים מבוגרים יכולים ואינם יכולים לעשות נעשתה מפורטת ומורכבת יותר. הילדים הצליחו לשקף ביעילות את חוויותיהם באמצעות כתיבה, הפגינו יכולת לבטא נקודות מבט מרובות וכן לשקף את רגשותיהם. הרפלקציות שיקפו גם הבנה של האופי ההדדי של מערכות היחסים בין הילדים לקשישים ומה למדו זה מזה. הממצאים מצביעים על כך שילדים צעירים יחסית יכולים להיעזר ביעילות בכתיבה כדי לשקף את חוויות הלמידה במהלך שירות בקהילה וכי פרקטיקה של מפגש בין-דורי מספקת הזדמנויות עשירות לשיפור הבנה בין-דורית. באופן

דומה, משל ומקגלין (Meshel & McGlynn, 2004) התייחסו אף הם לעמדות שליליות וסטראוטיפיזציה בזיקה לאוכלוסייה בוגרת בקרב צעירים. הם הראו את השפעתה החיובית של תוכנית בין-דורית בת שישה שבועות על עמדות וסטראוטיפים ביחס לזקן בקרב מתבגרים בחטיבת הביניים (גיל 11-13) שנכללו בקבוצת המחקר, בהשוואה לקבוצת ביקורת. האינטראקציות כללו היכרות ראשונית בין המתבגרים למבוגרים, שיתוף סיפורים, סדנאות ציור ומוזיקה, ארוחות משותפות שבמהלכן המשתתפים שיתפו מתכונים, מאכלים אהובים וחוויות בישול, ומופע כישורונות. החוקרים הסיקו כי קשר בין-דורי עשוי לסייע בקידום עמדות חיוביות יותר בקרב מתבגרים כלפי בני הגיל השלישי. המפגש הבין-דורי נמצא מסייע לילדים בסיכון. קבוצת חוקרים (Cummins et al., 2002) בחנה את השפעתה של תוכנית בין-דורית על עמדות ילדים בסיכון כלפי זקנים ועל התנהגויותיהם בבית הספר. במחקר השתתפו 81 תלמידי בית ספר שחולקו לקבוצת מחקר שהשתתפה בתוכנית, וקבוצת ביקורת שלא לקחה בה חלק. התוכנית התקיימה יומיים בשבוע במשך ארבעה שבועות. התלמידים (כיתה ד') הגיעו למרכז הקשישים ולכל ילד הוצמד קשיש שנלווה אליו במפגשים אלה. כל הפעילויות התבססו על תוכנית הלימודים בכיתה ה', ובכל שבוע התמקדו בחלק מסוים של תוכנית הלימודים, כגון, תקשורת, מתמטיקה, מדע ואומנות חזותית. לדוגמה, הילדים ראינו קשישים בנושא גינון וחיים בחיק הטבע. באמצעות תרגיל זה, הקשישים הצליחו לשותף את הילדים בריון על הדרכים שבהן היו מעורבים בפעילויות בחיק הטבע, ועמדו על הדמיון והשוני בין חיי הצעירים בעבר ובעידן הנוכחי. פעילות נוספת נסבה סביב הגינה שהקשישים טיפחו במרכז שבו נערכה הפעילות. הילדים הונחו לצייר ציור של תמונת נוף, לערוך תרשים של הצמחים בגינה ומאפייניהם ולבנות מפת קנה מידה (מפה מוגדלת של אזור הגן). הקשישים הסבירו לילדים דברים שונים הקשורים לעיצוב הגינה, זיהוי צמחים, עודדו את היצירתיות של הילדים, הסבירו להם כיצד לבצע מיפוי מוגדל ועזרו להם לחשוב על הצעדים הדרושים ליצירת מפה כזו. הילדים יצרו בהנחיית הקשישים כלי למדידת עוצמת הרוח באמצעות פיסות בד, מקלות וחוטם. הילדים שולבו בתוכנית מוזיקה ומחול במרכז. להקת מוזיקאים מבוגרים ליוותה מפגשים שבהם הילדים למדו ריקודים של פעם. בסיום התוכנית, הילדים שהשתתפו בתוכנית היו בעלי עמדות חיוביות באופן משמעותי כלפי קשישים, וחלה עלייה משמעותית בציוניהם ובהתנהגותם, בהשוואה לקבוצת הביקורת.

המפגש הבין-דורי בישראל

בישראל, אנו עדים לכמה יוזמות שניתן למיינן על הרצף שבין יוזמות ארציות ליזמות מקומיות. ברמה הארצית, משרד החינוך והמשרד לאזרחים ותיקים (2013) מציעים פעילויות שונות במסגרת תוכנית המכונה "הקשר הרב-דורי". מטרתה של תוכנית זו, המתקיימת ביוזמת בית התפוצות, עולה בקנה אחד עם מחקרים שנסקרו לעיל (Crăciun & Făgărășan, 2020; Gilbert & Ricketts, 2008; Mendonça et al., 2018), קרי לאפשר דיאלוג בין-דורי במטרה למגר גילנות ודעות קדומות בנוגע לזיקנה ולהגביר את המודעות המשפחתית והקהילתית של הדור הצעיר לאזרחים הוותיקים. התוכנית מתמקדת בחיזוק הקשרים בין תלמידי בתי ספר לבין האוכלוסייה המבוגרת, באמצעות הסביבה הטכנולוגית. התוכנית כוללת מפגשים של בני נוער המלמדים מבוגרים מיומנויות תקשוב בסיסיות (כגון, שימוש בדואר אלקטרוני וגלישה באינטרנט). בשלב מאוחר יותר נבנית תוכנית לתיעוד זיכרונותיהם של המבוגרים, בזיקה למורשת היישובית-קהילתית, הארצית והלאומית של מדינת ישראל. מטרת המפגשים היא שכל צד יתרום מיתרונותיו לחיזוק הקשר הבין-דורי, מתוך הבנה כי למידה הדדית וחוויות משותפות עשויות לתרום להבנה טובה יותר של בן הדור האחר וליצור מערכת שורשית וערכית בחברה. לפי האמור באתר משרד החינוך, תוכנית זו הינה ארצית ומופעלת בכל המחוזות בארץ במגוון מודלים, כגון מודל אימוץ בית קשיש, מודל מחויבות אישית ועוד. אתר "הקשר הרב-דורי" (2020) מאגד את תוצרי הלמידה. התוכנית הופעלה עד כה בקרב 500 קבוצות ב-130 יישובים בארץ ובכעשר קהילות יהודיות בחו"ל, עם למעלה מ-12,000 משתתפים: תלמידים ואזרחים ותיקים (המשרד לשוויון חברתי, 2020).

דוגמאות ליזמות מקומיות למפגש בין-דורי צוינו על ידי לזר (2019). הדוגמאות שהעלה עסקו בעיקר בקיבוצים ברחבי ישראל. לדוגמה, תוכנית "התחביבייה" בקיבוץ אפיקים שבצמק הירדן, שבאמצעותה נוצר קשר בין ותיקי הקהילה לבין ילדי הגן. בהדרכת הוותיקים, הילדים יוצרים עבודות בחמר, עבודות יד, בישול ואפייה, פיתוח קול ועוד; התוכנית "חינוך קיבוצי רב-דורי" בקיבוץ מעלה החמישה מפגישה בין ותיקי הקיבוץ לילדי הגן; בקיבוץ לביא פנסינורים משתלבים בכל יום במשך שעות אחדות בגן; קיבוץ רמת רחל יזם טיול עתיקות שבועי של ילדי גן עם מנחה פנסינור; מפגשים קבועים של ילדים עם פנסינורים סיעודיים נערכים גם בקיבוץ אורים; סטודנטים שחיים בקיבוץ נחל עוז משתתפים בתוכנית של המרחב הצעיר, בכלל זה פעילויות עם ותיקי הקיבוץ, כגון הכנת הגינה לחורף.

ניצני יוזמות לשילוב בין-דורי על בסיס שיתופי פעולה ארוכי טווח ניתן למצוא בעיקר במוסדות לגיל הרך. בישראל הוקמו שני גני ילדים הממוקמים בתוך מבנה של דיור מוגן במושבה זיכרון יעקב ובכאר שבע. הראשון שהוקם הוא "גן יונה" המופעל בבית הדיור המוגן "בית יונה" בכאר שבע, שם מתגוררים בין השאר קשישים סיעודיים. גן זה פועל בתוך מתחם הלובי של בית האבות ודוגל בשיטת מונטסורי. רעיון זה של שיבוץ גן ילדים בתוך בית של דיור מוגן, מקורו ביפן, שם הוא נבע ממניע יישומי-פרקטי, שעיקרו חיסכון בעלויות. יוזמות אלה התרחבו למקומות נוספים בעולם ביניהם סיאטל, סינגפור, לוקסמבורג, ולאחרונה כאמור גם בישראל (כץ, 2018).

עוד דוגמה ליוזמה מקומית ניתן למצוא בעיר נהרייה שבה מופעלת מזה שלוש שנים תוכנית המפגישה ילדי גן חובה ממלכתי (גן הדס) עם דיירי דיור מוגן פעם בשבוע, ביום קבוע, במהלך חמש שעות, במסגרת פרויקט שנקרא "80 וחמש" (מחברת, 2019). מטרתה של יוזמה זו נבנו בזיקה לתאוריות ולמחקרים שנעשו בעבר, כגון הבנה חברתית ופיתוח יכולתו של הילד לראות את נקודת מבטו של האחר (Kohlberg & Mayer, 1972; Selman, 2003). היוזמה להפעלת התוכנית הייתה של הגננת, בשיתוף הגננת המובילה (האחראית בפיקוח על אשכול גנים), והמפקחת. יחד חיפשו בית אבות מתאים מבחינת התנאים הפיזיים, קרבה לגן, בטיחות וכדומה. לאחר בחירת המקום נקבעה פגישה עם הצוות הניהולי והפסיכולוגי של בית האבות בשיתוף מדריכה תעסוקתית ועובדת סוציאלית, צוות הגן, הפיקוח וראש מדור גנים ברשות. בפגישה הוצגו החזון והמטרות של התוכנית. הבסיס לחזון החינוכי ביוזמה זו מתייחס "לתפקיד הדור הצעיר בחייו של הדור המבוגר, במימוש הפוטנציאל של האוכלוסייה המבוגרת לאחר הפרישה, והראייה בהם כמשאב יקר וחשוב במקום נטל או מעמסה על החברה". הצוותים צפו יחד בפרק בסדרה "80 וארבע" והוצגו צורכי הגן מבחינת מרחב, ציוד ובטיחות. כן הוסכם כי ישולבו קשישים המתאימים לתוכנית, על פי רמת סיעודיות, ורבליות, מוביליות, עצמאות ורצון להיפגש עם ילדים. בד בבד, הורי ילדי הגן קיבלו הסבר מפורט על קיום התוכנית, חזונה, מטרותיה, ושלביה לכל אורך השנה. הקשישים קיבלו הסבר מפורט על התוכנית, וכן המדריכה התעסוקתית והעובדת הסוציאלית. הקשישים הביעו את נכונותם והסכמתם להשתתף בתוכנית. נעשתה פעילות הכנה גם בקרב ילדי הגן. לצורך זה התקיימו פעילויות אחדות לקראת הביקורים בדיור המוגן, לדוגמה, רב-שיח ופעילויות סביב צפייה בפרק מתוך הסדרה "80 וארבע" והקראת ספרים העוסקים במפגש הבין-דורי בין נכדים לסבים ולסבתות (כגון, 'סבא סביח' מאת תמי שם טוב, ו'דרושה סבתא' מאת טלי אשר). התוכנית כללה פעילויות שונות שיוזמו צוותי הגן והדיור המוגן. הנושאים היו מגוונים: פעילויות בזיקה לחגי ישראל, מוזיקה, אומנות, חגיגת ימי הולדת משותפים לילדים ולקשישים, ופעילות בטבע. פעילויות אלה נבנו ביוזמה משותפת של הצוותים החינוכיים שכללה את תכנון הפעילות, אך הן התאפיינו גם בגמישות, המאפשרת אינטראקציה ספונטנית ופתוחה בין הילדים לדיירים. מבנה זה אפשר למשתתפים ליצור מערכת יחסים מיידית שאינה מתווכת על ידי הצוותים, אפשר להם להעמיק את ההיכרות ויצר הזדמנויות לקירבה ביניהם.

לצד תחילתן של יוזמות בשטח, ניתן למצוא מחקרים מעטים בלבד שבחנו תוכניות המקדמות מפגש בין-דורי בישראל. דסה והראל (Dassa & Harel, 2020), בחנו תוכנית בין-דורית ששילבה טיפול במוזיקה וטיפול בדרמה בקבוצה שכללה אנשים עם דמנציה בבית אבות וסטודנטים למשחק מהקהילה. התוכנית אפשרה לשני הצדדים לקחת חלק בתהליך יצירה הדדי בתוך גיבוש מסגרת טיפולית בטוחה. מטרת המחקר הייתה להבין את הפוטנציאל של אומנות יצירתית לקידום יחסים בין-דוריים דרך חקר חוויות הסטודנטים בעקבות הפעילות המשותפת. תוכנית זו תואמת את מטרות המפגש הבין-דורי כפי שהוצגו לעיל - שיפור עמדות צעירים כלפי בני הדור השלישי וכלפי הזדקנות. במחקר הנוכחי הנחת החוקרות הייתה כי נטילת חלק בתהליך יצירתי יכולה לשנות את עמדות הסטודנטים כלפי קשישים, ובמיוחד כלפי אנשים עם דמנציה. ממצאי המחקר הראו כי תהליך היצירה סייע לגשר על פערים ולהפחית פחד. פרט להנאה בתהליך עצמו, הסטודנטים הבינו כי האדם הסובל מדמנציה מסוגל לתפקד ולתרום מניסיונו העשיר. הפעילות עוררה בסטודנטים תקווה ורגשות סיפוק ותרמה לעמדה חיובית כלפי אנשים עם דמנציה ולהבנה שיש לכבדם וללמוד מהם. הסטודנטים הביעו נכונות להמשיך את הקשר עם הזקן 'שלהם' ועם אנשים עם דמנציה באופן כללי.

דורון ורגב (2012), בדקו את מידת קיומן של פעילויות המשלבות קשישים בפעילות בית הספר, וכן את אופי הפעילויות דרך בחינת 311 אתרי אינטרנט של בתי ספר שונים ברחבי הארץ (יסודי עד תיכון), במגזר היהודי. ממצאיהם העלו כי רק כ-12% מבתי הספר דיווחו על פעילות עם זקנים. במרבית הפעילויות נתפסים הזקנים כ"חלשים", הנעזרים בכישוריהם של הצעירים, ובמיעוטן, הם נתפסים כ"חזקים", ככאלה היכולים ללמד בעצמם ולתרום לדור הצעיר. החוקרים ממליצים לעודד הגברת היקף הפעילות של בתי ספר עם אוכלוסיית הזקנים, לתמך פעילויות שבהן דפוס הפעילות המשותף הוא שוויוני, להגביר את הפעילות בבתי הספר היסודיים, וכן להרחיב את המחקר המלווה ומעריך את היתרונות

והחסרונות של דפוסי הפעילות השונים, במטרה לאתר פעילויות מוצלחות ולצמצם דעות קדומות וגילנות. יש לציין כי מחקרם קדם ליישום תוכנית משרד החינוך והמשרד לשוויון חברתי שהוצגה לעיל.

מן הסקירה עולה כי היתרונות של תוכניות בין-דוריות ייחודיים הן עבור האוכלוסייה המבוגרת, הן עבור הצעירים המעורבים בהן. מעורבות בין-דורית תורמת ליצירת עמדות חיוביות כלפי קשישים, לקידום הישגים לימודיים, לבניית קשרי ידידות, ולהעברת תרבות (McAlister, Briner, & Maggi, 2019). תוכניות התנדבות בין-דוריות עשויות להוות כלי שבאמצעותו ניתן ללכד ולאחד בין דורות שונים, להעריך מחדש את העברתן של מסורת ותרבות, לעודד עבודה וחיים חברתיים חוצי דורות, לחלוק משאבים בין הדורות השונים ולהתמודד עם בעיות חברתיות שונות. יש בהן כדי לתת מענה למגמת היחלשות הקשרים הבין-דוריים כפי שהועלו בסקירת הספרות (חלאילה, 2008; כץ, לבנשטיין, ובריק, 2010). מפגש זה של צעירים עם שכבת גיל שלעיתים אינה מוכרת להם, נמצא תורם להכנת צורכי הגיל המבוגר, לפיתוח קשרי ידידות שבאמצעותם לומדים הצעירים להקשיב לאחר, לגילוי אחריות ויוזמה ולפיתוח מיומנויות חברתיות אשר מסייעות בעיצוב זהותם העצמית (גוטפריד, 2013). תוכניות בין-דוריות הן חדשניות בכך שמטפחות באופן ייחודי תחושה של קהילה ויש בהן פוטנציאל לקידום מערכות יחסים חיוביות בין צעירים למבוגרים, להפחתת גילנות ולטיפוח אינטראקציות משמעותיות. אינטראקציות אלה עשויות להפחית דעות קדומות, לפתח עמדות חיוביות כלפי אנשים מבוגרים ולשנות אמונות שונות בנוגע לזקנה (Gilbert & Ricketts, 2008). על רקע מיעוט מחקר סביב תוכניות אלה בישראל, נצייע כעת כיווני מחקר שעשויים לתרום לברור יתרונותיהן של תוכניות לשילוב בין-דורי לפיתוח כשרים רגשיים-חברתיים בקרב צעירים כחלק מפיתוח של מיומנויות לאורך החיים.

יישומים וכיווני מחקר עתידיים

בשנים האחרונות מתגברות היוזמות המקומיות המבקשת לעודד מפגשים בין צעירים לקשישים. מטרת התוכניות מציינות באופן מפורש את הזיקה בין המפגש לבין פיתוח אמפתיה כלפי אוכלוסיית הקשישים בקרב צעירים. כדי ליעל תוכניות אלה רצוי ללוותן במחקר הבוחן את התפתחות הקשר הרגשי בין האוכלוסיות. מחקרים אלה עשויים להציע פעילויות יעילות לפיתוח יכולות של הבנה חברתית אצל צעירים בגילאים שונים ובדרך זו להעשיר את הידע והניסיון בתחום זה.

פיתוח מיומנויות רגשיות-חברתיות מוגדר כחלק מיעדי הלמידה לאורך החיים, לכן חשוב מאוד ליצור תוכניות רציפות, שמטרתן לבסס את המפגש הבין-דורי בזיקה לגיל הצעירים ולמטרות החינוכיות של המוסד שבו הם מתחנכים. מחקר שנערך בארץ (כרמל וכהן, 2001) עשוי לחזק המלצה זו, לפיו דימוי הזקן נתפס שלילי יותר, באופן מובהק סטטיסטית, בעיני בני הנוער מאשר בעיני ילדים, על כן חשוב להפוך תוכניות לשילוב בין-דורי לבנות קיימא בחינוך ולבססן לאורך הרצף החינוכי. תוכניות המיושמת באופן חד-פעמי, בגיל הגן לדוגמה, עשויות להיות בלתי מספקות ותרומתן לפיתוח המיומנויות הרגשיות עשויה לדעוך, מכאן שיש צורך להמשיך ליוזם תוכניות המכוונות למטרות למידה דומות.

ראוי לחקור תוכנית כגון "הקשר הרב-דורי" של משרד החינוך והמשרד לאזרחים ותיקים (2013), ולבדוק האם אכן הושגו יעדיה בקרב תלמידי בתי הספר המשתתפים בתוכנית. בכלל זה יהיה מעניין לבחון אם התוכנית אכן מסייעת במיגור גילנות ודעות קדומות ביחס לזקנה ומגבירה את המודעות המשפחתית והקהילתית לאזרחים הוותיקים. בהקשר זה ניתן לבדוק את תפיסות ועמדות המשתתפים בתוכנית ביחס למשתנים אלה לפני ואחרי הפעלת התוכנית, או להשוותן לקבוצת ביקורת. ניתן להשתמש ביומנים רפלקטיביים המתעדים את חוויותיהם של המשתתפים, שבאמצעותם ניתן לזהות מה שנתפס בעיניהם כאתגרים והזדמנויות במסגרת הפעלת התוכנית.

מסקירת הספרות עולה כי מרבית התוכניות הבין-דוריות שמות דגש על תרומתן לרווחת הקשיש ורובן עוסקות בפעילות בלתי פורמלית, או חוץ קוריקולרית כדוגמת זו של משרד החינוך. ראוי לבחון, כפי שהציגו קמינגס ועמיתיה (Cummins et al., 2002), כיצד ניתן לבנות תוכניות המחברות בין תוכנית הלימודים הפורמלית לבין הפעילות הבין-דורית. אוכלוסיית הקשישים כוללת בעלי מקצוע, אנשי מחקר והוראה, העשויים לתרום מכישרונם ומידיעתם הרב שצברו לאורך השנים להעשרת עולמו של הדור הנוכחי. שילובם ככזה עוזר במאמץ החינוכי עשוי לסייע להפחתת גילנות ולהעלאת דימוי הקשיש בקרב צעירים, לצד תרומה איכותית לפיתוח מיומנויות בתחומים שונים.

מומלץ לבחון את ההקשר התרבותי-חברתי של המפגשים הבין-דוריים. במחקרים מעטים שהתפרסמו בארץ ניכר כי קיים שוני תרבותי בתפיסת הקשיש, לדוגמה, בין ילדים חילוניים ודתיים (כרמל וכהן, 2001). השוואת קבוצת התלמידים מהחינוך הדתי לעומת החינוך החילוני העלתה, כי לתלמידים מבתי-ספר דתיים דימוי חיובי יותר לעומת תלמידים הלומדים במסגרות חילוניות. ראוי אם כן לבחון את השפעתו של החינוך במסגרות השונות על תפיסת דימוי הזקן ולהתאים תוכניות התערבות ייעודיות לפי צורכי המסגרות השונות.

אזרחי ישראל הערביים מהווים כיום כ-20% מתושבי המדינה. שיעור הקשישים (בני 65 ויותר) בקרב אזרחי ישראל הערביים הוא כ-8%. שיעור הקשישים המוגבלים בחברה הערבית בישראל כפול משיעורם בקרב היהודים. לפי הערכות שונות, מדובר ב-30 אלף קשישים בקירוב, כ-2,000 מתוכם מטופלים בבתי אבות, או בדוור מוגן. חלאילה (2008) טוען כי באופן מסורתי ולאורך שנים, הזקנים בחברה הערבית המסורתית הכפרית נתמכו בידי בני משפחותיהם. אולם בעשורים האחרונים חל שינוי במגמה זו אשר השפיע על ירידה כמה שמכונה "מסירות ילדים" (filial piety) בטיפול בהוריהם הקשישים בחברה הערבית. מחקרים תולים זאת בתהליכי מודרניזציה בחברה הערבית. אורח חיים מודרני נמצא במתאם שלילי עם רמת מסירות הילדים להוריהם המזדקנים ולתפיסת אחריות המשפחה לטיפול בזקן (עזאזיה וקרויטורו, 2010). על רקע היעדר תוכניות ייחודיות למגזר הערבי, מומלץ לבחון כיצד ניתן להתאים תוכניות לשילוב בין-דורי למגזר הערבי, ולהעלות באמצעותן את מודעות הדור הצעיר בחברה הערבית לצורכי קשישיה (מירן-יפה, 2013).

מומלץ להעלות את מודעות הציבור וגופי החינוך הרלוונטיים לנושא השילוב הבין-דורי. לדוגמה, באמצעות עריכת כנסים בנושא, כדוגמת כנס שילוב בין-דורי שנערך בכנסת, שנולד בעקבות התוכנית "80 וארבע" ששודרה ב'כאן'. הכנס דן בשאלה כיצד ניתן לשלב גני ילדים עם פעילויות לאנשים זקנים. במהלכו תוארו מחקרים ויוזמות מכל רחבי העולם אשר הוכיחו את יעילות התוכניות לשתי האוכלוסיות "הילדים שלומדים על האחר ומפתחים אינטליגנציה רגשית גבוהה יותר, והזקנים שבכך ניתן להפחית את בדידותם ולהכניס חום אהבה ועניין לחייהם" (לזר, 2019). במות אפשרויות אחרות להעלאת המודעות עשויות להיות כנסים מדעיים, ימי עיון לגננות וצוותי דוור מוגן, שימוש במדיה חברתית המאגדת יוזמות מכל רחבי הארץ ומציעה פעילויות שניתן ליישמן במסגרות מגוונות.

מומלץ לפנות לבתי ספר תיכוניים ולהעלות אפשרויות לשיתוף פעולה במסגרת המחויבות האישית. בדומה, חשוב להעלות מודעות לנושא השילוב הבין-דורי גם בקרב סטודנטים, אשר יכולים ליצור הזדמנויות ליוזמות של מפגשים בין-דוריים במסגרת פרויקטים להעלאת מעורבות האקדמיה בקהילה, או באמצעות תוכניות פרקטיקות (התנסות מעשית) בדיסציפלינות שונות כגון, מדעי החברה, המשלבים בין עשייה בשטח לבין הנחייה אקדמית. קורסים אלה מפגישים סטודנטים עם אוכלוסייה ייחודית, ועל כן עשויים להוות מסגרות פוטנציאליות ליוזמה ויישום תוכניות לשילוב בין-דורי. על רקע העלייה המתמדת בתוחלת החיים, כדאי לבחון את השלכותיהן של תוכניות לשילוב בין-דורי לרווחת הזקן הישראלי. מחקרים שונים בעולם מעידים כי רווחתם של הקשישים מושפעת מהרשת החברתית הבין-אישית שבה הם נמצאים וממנה הם שואבים תמיכה והכוונה. בתקופת הזיקנה הולך וגדל הצורך בתמיכה, אך מנגד הולכים ומתמעטים מקורות התמיכה הנגישים לזקן. מכאן החשיבות בגיוס משאבים בקהילה מחוץ למבנה המוסדי-פורמלי ובני המשפחה שלעיתים נעדרים מהסביבה הקרובה לקשיש (רוזין, 2003). בכלל זה ראוי לבחון את השפעתם המיטבית של מפגשים בין-דוריים על משתנים כגון נטייה לשקוע בדיכאון בשל בדידות מתמשכת.

לבסוף, בדידותם של קשישים, שכונתה 'המגיפה השקטה', התחדדה ועלתה לכותרות לנוכח התמשכות מגפת הקורונה (טל, 2020; שלו, 2020). ראוי לבחון כיצד ניתן להשתמש בטכנולוגיות לטיפול בבדידות קשישים ולאפשר את המשכן של פעילויות לשילוב בין-דורי גם בתקופות משכה, ובדרך זו להטמיע בצעירים מיומנויות רגשיות-חברתיות לצד פיתוח מיומנויות של אוריינות טכנולוגית המאפשרות לשמור על קשרים חברתיים למרות ההכרח בריחוק חברתי.

מקורות

- בודנה, א' (2011). מקורות הגילנות בקרב זקנים וצעירים. גרונטולוגיה: כתב-עת בנושאי הזיקנה, לח, 19-40. בריק, י', ולבנשטיין, א' (עורכים). (2010). הזקן והמשפחה. סוגיות מרכזיות ביחסים רב-דוריים. ירושלים: אשל. דביר, נ' (2007). למידה תוך שירות בקהילה (Service learning) מהלכה למעשה בתיכון הניסויי ויצ"ו הרסים. החינוך וסביבו, כט, 29-38.
- דורון, י', ורגב, ט' (2012). פרויקט עו"ז: עוצמה לזקנים. "והדרת" - עמותת המשפט בשירות הזקנה. גוטפריד, ג' (2013). על חשיבות השיח הבין-דורי, תכנית הקול בגיל. ירושלים: ג'וינט ישראל אש"ל - האגודה לתכנון ולפיתוח שירותים לזקן בישראל. חלאילה, ר' (2008). מודרניזציה ומסירות ילדים להורים קשישים בחברה הערבית בישראל. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה". ירושלים: האוניברסיטה העברית. טימור, צ' (2016). אמפתיה והכלה: הילכו יחדיו? סוגיות בחינוך מיוחד ובשילוב, 28, 134-145. טל, ר' (23.9.2020). המגפה השקטה - בדידות הקשישים. גלובס. אוחזר מ <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001343464> כהן, נ', וכרמל, ש' (2001). דימוי הזקן בעיני ילדים ובני נוער דתיים וחילוניים. גרונטולוגיה: כתב עת בנושא הזיקנה, כח, 93-106.
- כץ, ע' (2018). תופס תאוצה: גן ילדים בתוך דיור מוגן. אוחזר מ <https://www.motke.co.il> כץ, ר', לבנשטיין, א', ובריק, י' (2010). יחסים בין-דוריים וזיקנה בעידן המודרני: השוואות בין-מדינתיות. בתוך י' בריק, וא' לבנשטיין (עורכים). הזקן והמשפחה. סוגיות מרכזיות ביחסים רב-דוריים (עמ' 53-71) ירושלים: אשל. לזר, י' (2019). כנס שילוב בן דורי. אוחזר מ-[/https://kenes-media.com](https://kenes-media.com) מירן-יפה, א' (2013). שילוב קשישים ערבים בפעילויות פנאי: סוגיות שעלו במחקר הערכה. גרונטולוגיה: כתב-עת בנושאי הזיקנה, מ, 127-150.
- משרד החינוך והמשרד לאזרחים וותיקים. (2013). תוכניות מורשת שימור ותיכוד מורשת בתהליכי למידת חקר. אוחזר מ <https://cms.education.gov.il> המשרד לשיווין חברתי. (2020). מאגר סיפורי מורשת. אוצר אנושי מתוכנית הקשר הרב דורי. אוחזר מ-<http://www.ravdori.co.il> עזאיזה, פ', וקרויטור, ט' (2010). שינוי במעמד הזקן בחברה הערבית. בתוך י' בריק, וא' לבנשטיין (עורכים). הזקן והמשפחה. סוגיות מרכזיות ביחסים רב-דוריים (עמ' 75-89) ירושלים: אשל. פיין, י', ארם, ד', וזיו, מ' (2014). קידום הבנה רגשית-חברתית של ילדים באמצעות קריאת ספרים משותפת: ממחקר ליישום. בתוך ע' רביב, ור' בולוס (עורכים). הייעוץ החינוכי כיום - חומר למחשבה ולמעשה (עמ' 42-10). בני ברק: ספריית הפועלים. קניאל, ש' (2013). אמפתיה בחינוך חינוך באהבה. תל-אביב: מכון מופ"ת. הקשר הרב דורי. (2020). אוחזר מ-<http://www.ravdori.co.il> רוזה, ח' (2009). התנדבות ופעילות בין-דורית. ירושלים: ג'וינט ישראל אשל - האגודה לתכנון ולפיתוח שירותים לזקן בישראל. רוזה, ח', בה, ר', ארנון, ל', וגוטפריד, ג' (עורכות). (2016). הפעלת תכנית התנדבות בין דורית הקול בגיל. ירושלים: ג'וינט ישראל. רוזין, א. (עורך). (2003). הזדקנות וזקנה בישראל. ירושלים: אש"ל האגודה לתכנון ולפיתוח שירותים למען הזקן בישראל. שלו, כ' (2020). דו"ח בנושא זכויות האדם של זקנים בזמן של קורונה. זולת לשיווין וזכויות אדם. אוחזר מ-<https://zulat.org.il> שפירא, ר', וארם, ד' (2013). כישורים ריגשיים וחברתיים של ילדי גן והקשרים בין שני סוגי הכישורים הללו. חוקרים הגיל הרך, 4, 24-42.

- Bauminger, N., Schorr Edelsztein, H., & Morash, J. (2005). Social information processing and emotional understanding in children with LD. *Journal of learning disabilities*, 38(1), 45-61.
- Berger, A. (2011). *Self-regulation: Brain, cognition, and development*. American Psychological Association.
- Berg-Weger, M., & Morley, J. E. (2020). Loneliness and social isolation in older adults during the Covid-19 pandemic: Implications for gerontological social work. *The Journal of Nutrition, Health & Aging*, 24, 456-458.
- Boström, A. K., Hutton-Yeo, A., Ohsako, T., & Sawano, Y. (2000). A general assessment of IP initiatives in the countries involved. In A. Hutton-Yeo & T. Ohsako (Eds.), *Intergenerational Programmes, Public Policy and Research Implications: An International Perspective* (pp.3-9). Hamburg, Germany: UNESCO Institute of Education and Stoke-onTrent: The Beth Foundation.
- Bruner, J. S., & Haste, H. (Eds.). (2010). *Making sense (Routledge Revivals): The child's construction of the world*. London: Routledge.
- Commission of the European Communities [CEC]. (2001). *Communication from the Commission— Making a European area of lifelong learning a reality*. Luxembourg: European Commission.
- Crăciun, I. C., & Făgărășan, S. (2020). From friendly to rebel grannies and psycho older men: views on aging and old people among Romanian children. *Educational Gerontology*, 46(3), 129-139.
- Cummings, S. M., Williams, M. M., & Ellis, R. A. (2002). Impact of an Intergenerational Program on 4th Graders' Attitudes Toward Elders and School Behaviors. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 6(3), 91-107.
- Dassa, A., & Harel, D. (2020). Side-by-Side on Stage-Music and Drama Form a Bridge between Acting Students and People with Dementia in an Intergenerational Group Work. *Journal of Intergenerational Relationships*, 18(1), 17-30.
- Dunham, C. C., & Casadonte, D. (2009). Children's attitudes and classroom interaction in an intergenerational education program. *Educational Gerontology*, 35(4), 453-464.
- Fair, C. D., & Delaplane, E. (2015). "It is good to spend time with older adults. You can teach them, they can teach you": Second grade students reflect on intergenerational service learning. *Early Childhood Education Journal*, 43(1), 19-26.
- Franco, R.W., (2000). The Community College Conscience: Service-Learning and Training Tomorrow's Teachers. ECS (Education Commission of the States). Available on-line at: <http://www.ecs.org/html/IssueSection.asp?>
- Gilbert, C. N., & Ricketts, K. G. (2008). Children's attitudes toward older adults and aging: A synthesis of research. *Educational Gerontology*, 34(7), 570-586.
- Higgins-D'Alessandro, A. (2015). Lawrence Kohlberg's legacy: Radicalizing the educational mainstream. In B. Zizek, D. Garz and E. Nowak (eds.), *Kohlberg revisited* (pp. 27-50). Rotterdam: Sense Publishers.
- Hwang, H. L., Wang, H. H., & Lin, H. S. (2013). Effectiveness of supervised intergenerational service learning in long-term care facilities on the attitudes, self-transcendence, and caring behaviors among nursing students: A quasi-experimental study. *Educational Gerontology*, 39(9), 655-668.
- Kohlberg, L. (1976). Moral stages and moralization: The cognitive-developmental approach". In T. Lickona (ed.), *Moral development and behavior: Theory, research, and social issues* (pp. 31-53). New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Kohlberg, L., & Mayer, R. (1972). Development as the aim of education. *Harvard Educational Review*, 42(4), 449-496.

- LaFreniere, P. J. (2000). *Emotional development: A biosocial perspective*. Wadsworth/Thomson Learning.
- Lee, K., Jarrott, S. E., & Juckett, L. A. (2020). Documented outcomes for older adults in intergenerational programming: A scoping review. *Journal of Intergenerational Relationships, 18*(2), 113-138.
- Levy, B. R. (2009). Stereotype embodiment: A psychosocial approach to aging. *Current Directions in Psychological Science, 18*, 332-336.
- Lichtenstein, M. J., Pruski, L. A., Marshall, C. E., Blalock, C. L., Liu, Y., & Plaetke, R. (2005). Do middle school students really have fixed images of elders? *Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences, 60*(1), S37-S47.
- Madrigal, C., Fick, D., Mogle, J., Hill, N. L., Bratlee-Whitaker, E., & Belser, A. (2020). Disrupting younger adults' age-based stereotypes: The impact of an intergenerational artistic installation. *Journal of Intergenerational Relationships, 18*(4), 399-416.
- McAlister, J., Briner, E. L., & Maggi, S. (2019). Intergenerational programs in early childhood education: An innovative approach that highlights inclusion and engagement with older adults. *Journal of Intergenerational Relationships, 17*(4), 505-522.
- Mendonça, J., Marques, S., & Abrams, D. (2018). Children's attitudes toward older people: Current and future directions. *Contemporary Perspectives on Ageism, 19*, 517-548.
- Meshel, D. S., & McGlynn, R. P. (2004). Intergenerational contact, attitudes, and stereotypes of adolescents and older people. *Educational Gerontology, 30*(6), 457-479.
- Piaget, J. (1932). *The moral judgment of the child*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner and Co.
- Pieris, D. (2020). Understanding empathic and cooperative intergenerational relationships: A new theoretical framework. *Journal of Intergenerational Relationships, 18*(4), 451-464.
- Rico-Uribe, L. A., Caballero, F. F., Martín-María, N., Cabello, M., Ayuso-Mateos, J. L., & Miret, M. (2018). Association of loneliness with all-cause mortality: A meta-analysis. *PLoS one, 13*(1), e0190033.
- Sakti, V. K. (2020). Aging in Timorese Exile:(Im) mobilities of care and intergenerational relationships. *Journal of Intergenerational Relationships, 18*(3), 301-319.
- Schrader, D. E. (2015). Evolutionary paradigm shifting in moral psychology in Kohlberg's penumbra. In B. Zizek, D. Garz and E. Nowak (eds.), *Kohlberg revisited* (pp. 7-26). Rotterdam: Sense Publishers.
- Selman, R. (2003). *The Promotion of social awareness: Powerful lessons from the partnership of developmental theory and classroom practice*, NY: Russell Sage Foundation.
- Shaffer, D. R. (2008). *Social and personality development*. Belmont, CA: Wadsworth Publishing.